

ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «МОВА, МОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ» У КАРТИНІ СВІТУ ДІАЛЕКТОНОСІВ ПРИАМУР'Я

У статті аналізується фразеосемантичне поле «Мова, мовна діяльність» на матеріалі російських говірок Приамур'я. Розглядаються структурні компоненти поля – мікрополя на основі виявлення основних семантичних категорій, а також характеризуються системні відношення: варіативність, синонімія, антонімії.

Ключові слова: фразеосемантичне поле, мікрополе, діалектна картина світу, ядро, периферія, говірки Приамур'я.

Однією з характерних рис сучасної лінгвістики є підхід до мови як системно-функціональної освіти, в якому основними одиницями на різних рівнях аналізу постає семантичне поле. Дослідники зазначають, що семантичне поле є одним із важливих проявів системності в лексиці й фразеології (Л. Вайсбергер, Л.В. Щерба, В.В. Виноградов, Ю.М. Караулов, Г.С. Щур).

У фразеології використання теорії поля або більш точніше фразеосемантичного поля дозволяє не тільки детальніше вивчити семантичну структуру фразеологічних одиниць, але й дослідити їхні системні відношення, повноту ідеографічного опису. Основою для побудови фразеосемантичного поля є значення мовної одиниці, оскільки саме окремі мовні одиниці вступають в певні відносини один з одним. Під фразеосемантичним полем розуміється сукупність фразеологічних одиниць, які знаходяться в певних системних відносинах і об'єднуються спільністю семантичної теми і спільністю вираження одного поняття [Караулов 1972, 57].

Фразеосемантичні поля, на думку багатьох дослідників, структуровані на основі таких принципів:

- 1) семантична спільність елементів;
- 2) наявність як однорідних, так і різнорідних компонентів;
- 3) системні відношення всередині групи: антонімія, синонімія, полісемія;
- 4) поділ на мікрополя і підгрупи;
- 5) чітка структурна організація: ядерна зона, периферійні області;
- 6) поля накладаються одне на одне (утворення перехідних зон).

Найбільшу складність становлять структурування ядерно-периферійних відношень, формування перехідних зон [Потапова 2008, 47].

У зв'язку зі специфікою визначення різних реалій в говорах, більшістю дослідниками відзначається широке розуміння об'єкта діалектної фразеології. Відповідно до зазначеного, під фразеологічною одиницею (ФО) розуміємо стійке й відтворюване сполучення слів, яке володіє відносно цілісним значенням образного або безобразного типу й характеризується повним або частковим компонентним складом. Такий підхід поділяють В.В. Виноградов, Л.А. Булаховський, С.І. Ожегов, Л.І. Ройзензон, В.П. Жуков, а також дослідники діалектної лексики й фразеології Є.В. Брисіна,

Л.О. Івашко, О.І. Діброва. Цей підхід передбачає включення одиниць різного синтаксичного рівня – від словосполучень до речень.

Отже, метою даного дослідження є упорядкування різноманіття фразеологічних одиниць, які виражають поняття «мова, мовна діяльність» у формі фразеосемантичного поля.

Представлені в діалекті наївні уявлення людини про світ, зокрема про сферу мовної діяльності, відображають як основні закономірності людського мислення, так і специфіку мовної системи, відокремлюючи її від загальної мовної різноманітності.

Мовна діяльність – один із головних концептів загальнонаціональної картини світу, що реалізується по-різному в різних мовних суспільствах. Його важливість обумовлена тією роллю, яку відіграє мовна діяльність в житті людини, її становлення як особистості й розвитку в соціумі.

Завдання статті:

- виокремити структурні компоненти мікрополів у складі макрополя «Мовна діяльність» на основі вивчення основних семантичних категорій;
- охарактеризувати такі системні відношення як синонімія, антонімія, варіативність.

Фразеологічні одиниці, які характеризують мову, мовну поведінку людини в говірках представлені різноманітно. У процесі аналізу нами було виокремлено 50 одиниць. Мова, мовотворення, з одного боку, як фактор індивідуалізованого прояву мовних особливостей, водночас несуть у собі відбиток загальнолюдського досвіду, етнокультурних шаблонів і стереотипів. У семантиці ФО, в свою чергу, свідомо або несвідомо акумулюється різноманітність, яка складає унікальність діалектної картини регіону.

Під діалектною картиною світу (ДКС) в роботі розуміємо «систему традиційно-народних уявлень про світ, яка має нечіткий, еклектичний характер і відображається у сукупності територіально-соціальних комунікативних засобів» [Беякова 2005, 73]. Діалектна картина світу як сховище «наївного», емпіричного образу дійсності репрезентує особливості звичаїв, побуту, характерні риси трудової діяльності, соціального життя і є по суті фрагментом загальнонаціональної картини світу.

Розгляд фразеологічних одиниць діалектної системи як засобу відтворення ДКС обумовлений їх здатністю поєднувати в семантиці, внутрішній формі національну специфіку й ціннісні орієнтири мовців, розкриваючи справжню природу народної душі.

Говорячи про мовлення, необхідно підкреслити, що людина в процесі мовотворення здійснює одночасно декілька дій, і таким чином намагається реалізувати чимало завдань: повідомлення інформації, особисте ставлення до повідомлення, спонукання до відповідних дій. Результатом можуть бути емоційні реакції співрозмовника, явищені різними дії мовного й немовного характеру. Ефект цілеспрямованого інформування буде залежати від адекватності дій мовця у процесі мовлення, правильності вибору мовних засобів. До таких засобів належать фразеологічні одиниці, що вирізняються розвиненою системою значень та образністю.

Матеріалом дослідження стали ФО, вибрані зі «Словаря русских говоров Приамурья», особистої картотеки, яка сформувалася під час діалектологічних експедицій протягом трьох років, а також опублікованої «Словарной картотеки Г.С. Новикова-Даурского».

У статті передбачається розгляд макрополя «Мова, мовна діяльність» як самостійної одиниці, що структурована відповідно до правил утворення фразеосемантичних полів і входить – як макроелемент системи – до загальної структури ДКС, поряд з такими, як «Трудова діяльність», «Соціальна активність»

Структурування поля відбувається навколо ядра й периферійної частини, що виражається диференційними семантичними компонентами, які відносяться до видових понять, конкретизуючи значення архісеми. До ядерної зони відносяться дієслова-ідентифікатори *говорити, висловлювати, вимовляти*. Периферійні зони формуються за рахунок базових слів, тлумачення яких дає підстава віднести їх до тієї чи іншої групи. Ми можемо виділити такі слова-класифікатори, як *кричати* (голосно говорити), *обманювати* (казати неправду), *сварити* (висловлювати незадоволення), *погоджуватися* (висловлювати згоду).

До складу поля були віднесені як однозначні, так і полісемантичні ФО. Так, наприклад, обидва значення ФО *зареветь лихоматом* (*на лихомат*), відносяться до поняття «мовна діяльність», характеризуючи різні норми мови: «1) дуже голосно кричати «Он как заревет лихоматом, я аж здогнул»; 2) заспівати: «Коды и в один голос пели, когда и разно: кто как заревет на лихомат»».

Відповідно до класифікації, яку запропонувала О.Ю Потапова в своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому аналізу лінгвокогнітивних моделей фразеологічного поля «мовна діяльність» із залученням лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів, серед відповідних ФО приамурських говорів було виділено чотири мікрополя [Потапова 2008, 82-84]:

I. Цільова настанова мови.

II. Характеристика мови.

III. Фазовий стан мови.

IV. Характеристика комунікантів.

Аналіз і семантичний поділ мікрополів на групи показали, що найчисельнішим є блок «Цільова настанова мови»: це зумовлено природою мовної діяльності, мовного спілкування. Мовній діяльності притаманний специфічний характер смислотворення у зв'язку з тим, що мовна діяльність людини пов'язана з усіма іншими видами її діяльності.

Групи, які виділені в структурі мікрополя, можна представити у вигляді таблиці.

I. Цільова настанова мови	Відгукнутися	Дать голос
	Говорити неправду, уводити в оману	Напереть дурочку Залить Америку
	Вести беззмистовні, пусті розмови, пліткувати	Баланду травить Зубы мыть
	Давати згоду	Дать оброк
	Спілкуватися однією мовою	Под один язык
	Насміхатися	Зубы щерить
	Читати молитву	Рожу чертить
	Сварити	Поставить на мат
II. Характеристика мови	Говорити / кричати голосно	Кричать во всю голову Дурниной реветь
	Співати	Давать песняка Подымать на голоса
	Висловлюватися грубо	Ломыт тебя изломай
	Заперечувати образившись	Кошки в дыбошки
	Порушення мовлення	Речь перевернулась
III. Фазовий стан мови	Бути готовим до сприйняття мови	Натопорить уши Наставить ухо
	Мовчати	Отдаться молчку
	Завершити розмову, вичерпати всі теми	Объехать все кривуны
IV. Характеристика комунікантів	Гостра на язык жінка	Шипишная баба
	Балакуча людина	Ботало базарное Язык как помело

Четверте мікрополе, яке об'єднане спільним значенням «характеристика людей за мовними особливостями», містить експресивно забарвлені ФО: *язык как помело*, *ботало базарное* і *шипишная баба*. Мотивування останньої досить цікаве й обумовлене значенням ад'єктивного компоненту *шипишная*, який утворився від іменника *шип* (що означає колючку, виріст на рослині, а також нарід на тілі деяких тварин). Метафоричне перенесення властивостей неживого предмету на живу істоту – жінку – й лягло в основу внутрішньої форми – гострий шип – гострий язик, що закріпило за висловом значення *гострої на язык жінки*. Дані характеристики сприймаються носіями говору як експресивні, мають негативні оцінки, про що зазначено і в словнику. ФО подаються з помітками «презирливо».

Розглядаючи системні відношення у фразеосемантичному полі, потрібно виділити явища синонімії і варіативності, які представлені найбільш яскраво й послідовно і які потрібно виокремлювати та розділяти. Дослідники варіативності у фразеології О.І. Діброва, Ф.М. Бершадська стверджують, що зміна компонентів ідіоми можлива за умови збереження тотожності мотивування і цілісності значення. Необхідно зазначити, що виходячи зі спостережень приамурського діалектичного матеріалу, тотожність і цілісність значень зберігаються при варіюванні граматичних варіантів, у той же час поява лексичних несе в собі утворення ФО [Бершадська 1972; Діброва 1979]. Так, наприклад, у ФО *залить (заливать) Америку (Америку)* ‘наговорити небилиць’ поява граматичних варіантів не порушує цілісності образу, його внутрішньої форми, мотивування, яке пов’язано передусім зі сприйняттям діалектоносіями далекої країни Америки як краю, про який було складено багато легенд, не викликаючи довіри. Водночас ФО *реветь на лихомат (лихоматом)* і *ревом реветь* у значенні ‘дуже голосно кричати, нестямним, не своїм голосом’ сприймаються як синоніми, оскільки в основу мотивування покладено різні ознаки. У першому випадку мотивувальним словом є діалектна лексема «лихомат» і його прислівниковий експресивний варіант «лихоматом», що має значення «дуже голосно, на весь голос», а в другому випадку такого значення ФО набуває завдяки використанню поширеного в говорах тавтологічному повтору *ревом реветь*, який вказує на ступінь інтенсивності мовлення, а також підсилює експресію висловлювань. Синонімічний ряд із спільною семою «дуже голосно кричати» можна продовжити, якщо виокремити найбільш нейтральну ФО *кричать во всю голову*, яка виступає домінантою і від якої походять синонімічні вирази з різним ступенем вияву ознаки.

Кричать во всю голову	нейтрал. <i>кричати голосно, на весь голос</i>
Во (на) всю голову (орать) ↓	експр., <i>дуже голосно, на весь голос</i>
Зареветь (реветь) лихоматом (на лихомат)	експр., <i>1) дуже голосно закричати; 2) заспівати</i>
Рёвом реветь ↓	експр., <i>те саме, що реветь лихоматом</i>
Орать дурниной	експр., <i>кричати, плакати дуже голосно, не своїм голосом</i>
Дурниной реветь	експр., <i>те саме, що орать дурниной</i>

Проаналізувавши ФО синонімічного ряду, необхідно відмітити, що фізичний та емоційний стан мовця, його ставлення до співрозмовника й змісту висловленого значно об’єктивується в мові за рахунок різних голосових ознак, які уточнюють, підсилюють мовлення й викликають різні реакції в процесі комунікації. Такі приклади зафіксовані в комунікативному складі ФО через емоційно забарвлені лексеми – *лихоматом, орать, реветь, дурниной*.

Антонімічні відношення у фразеосемантичному полі не дуже різноманітні й обмежуються однією парою. Представлена пара умовно може бути включена в антонімічні відношення при певному комунікативному контексті:

<i>дать голос</i> обізватися, подати голос «Корова хозяйку узнала и голос дала»	<i>отдаться молчку</i> замовкнути «Дед крикнет, и все молчку отдадутся»
---	---

Проаналізований діалектний матеріал свідчить, що ФО, які пов'язані з мовною діяльністю, її характеристиками, можуть переходити в інші фразеосемантичні поля, набуваючи додаткових образних ознак. Наприклад, полісемантична ФО *тещин язык*, має два значення: 1) ділянка землі, яка пролягає між двома паралельними дорогами; 2) ділянка незораної землі на ріллі. Даний вираз використовується у мові діалектоносців у іронічному значенні, про що свідчить помітка в словнику.

За належністю до різних частин мови ФО, які входять до складу поля, можна розділити на три групи: дієслівні, субстантивні, ад'єктивні. Найбільш чисельною групою є дієслівні ФО, кількість яких склала 30 одиниць. Отриманий результат, на прикладі фразеосемантичного поля «Мова, мовна діяльність», свідчить про те, що дієслівні стійкі комплекси утворюють ядро діалектної фразеології і виступають найчисельнішою групою.

Таким чином, у процесі дослідження фразеосемантичного поля «Мова, мовна діяльність» як вербального ідентифікатора поняття «Мовна діяльність» було виділено чотири структурні компоненти – мікрополя, які характеризують цільові настанови мови, її особливості, фазовий стан, а також характеристики учасників комунікації. Аналіз дослідженого фразеологічного матеріалу дозволяє говорити про високу цінність мови і її соціальну значущість в народному середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Белякова С. М.* Образ времени в диалектной картине мира (на материале лексики и фразеологии русских старожильческих говоров юга Тюменской области): Дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01: Екатеринбург, 2005. – 354 с. – Режим доступа: <http://diss.rsl.ru>
2. *Бершадская Ф. М.* Формы употребления фразеологических единиц в речи: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01: Л., 1972. – 23 с. – Режим доступа: <http://diss.rsl.ru>
3. *Брыкина Е. В.* Этнолингвокультурологические основы диалектной фраземики Дона: Дис. ... докт. филол. наук: 10.02.01: Волгоград, 2003. – 543 с. – Режим доступа: <http://diss.rsl.ru>
4. *Диброва Е. И.* Вариативность фразеологических единиц в современном русском языке: Монография. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1979. – 192 с.
5. Картотека материалов фольклорно-диалектологических экспедиций кафедры русского языка Дальневосточного государственного гуманитарного университета за 2004 – 2008 гг.

6. Караулов Ю. Н. Структура лексико-семантического поля // Филологические науки. М., 1972 – № 1. – С. 54 – 71.
7. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. – М.: Просвещение, 1969. – 214 с.
8. Ожегов С. И. О структуре фразеологии // Лексикология. Лексикография. Культура речи. – М., 1974. – С. 192 – 219.
9. Потапова О. Ю. Лингвокогнитивное моделирование лексико-фразеологического поля «речевая деятельность»: на материале современного немецкого языка: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04: М., 2008. – 200 с. – Режим доступа: <http://diss.rsl.ru>
10. Словарная картотека Г. С. Новикова-Даурского / Под ред. Л. В. Кирпиковой. – Благовещенск: БГПУ, 2003. – 199 с.
11. Словарь русских говоров Приамурья, 2-е изд., исправл. и доп. / под ред. О. Ю. Галузо, Ф. П. Ивановой, Л. В. Кирпиковой, Л. Ф. Пуятыиной, Н. П. Шенкевец. – Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2007. – 544 с.

Стаття надійшла до редакції 17.04.2014 р.

Данилевская А.С., асп.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, г. Киев

ФРАЗЕОСЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ «РЕЧЕВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ» В КАРТИНЕ МИРА ДИАЛЕКТОНОСИТЕЛЕЙ ПРИАМУРЬЯ

В статье анализируется фразеосемантическое поле «Речь, речевая деятельность» на материале русских говоров Приамурья. Рассматриваются конституирующие компоненты поля – микрополя на основе выявления основных семантических категорий, а также описываются системные отношения: вариативность, синонимия, антонимия.

Ключевые слова: фразеосемантическое поле, микрополе, диалектная картина мира, ядро, периферия, говоры Приамурья.

Danilevskaya A.S., PhD Student,
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

PHRAZEOSEMANTIC FIELD OF «SPEECH ACTIVITY» IN THE LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD OF THE AMUR DIALECT SPEAKERS

The author analyzes the phraseosemantic field of “Speech activity” on the material of the Russian Amur Region dialects. Considered constitutive components of the field – microfields by identifying the main semantic categories, as well as described the system variability relations, synonyms, antonyms.

Key words: phraseosemantic field, microfield, dialect picture of the world, the core, the periphery, Amur dialects.